

УДК 300.3+301+930.1

ЩО ТАКЕ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА АНТРОПОЛОГІЯ ?

А.О.ДОБРОЛЮБСЬКИЙ – доктор історичних наук, професор Південноукраїнського державного педагогічного університету

С.С.МОХНЕНКО – кандидат історичних наук, в.о. професора Херсонського державного аграрного університету

Ю.А.ДОБРОЛЮБСЬКА – аспірант Південноукраїнського державного педагогічного університету

Антропологія як філософія життя. Проблема, що встановлює ґрунт розвитку сучасного суспільно-історичного пізнання, виникла у середині ХІХ сторіччя. Вона полягала у тому, щоб зробити предметом наукового, філософського, художнього дослідження не лише великомасштабні події, війни та революції, діяльність правителів та героїв, а в першу чергу – життя суспільних класів, груп, окремих звичайних людей: їх соціально-історичну поведінку та затвердження власних цінностей (від істориків Реставрації до соціологів школи Е.Дюркгейма), їх господарську та виробничу діяльність (від К.Маркса до С.Булгакова), умови праці та побуту (від І.Забеліна до Ю.Кучинського), їх екзистенцію та відносини з Богом (від С.К'єркегора до Г.Марселя). У науці та суспільстві поширювалась особлива духовна атмосфера, яка неточно, але дуже виразно та метафорично позначається терміном "Філософія Життя".

Предметом уваги, зацікавленості та дослідження постала людська діяльність в усіх її різновидах: життя народів, персоналії та мас. До середини ХХ ст. вона переважно розглядалася у її економічних, політичних, духовних результатах та описувалася у широких суспільно-класових, ідеологічних та культурно-національних категоріях. Власне сама людина чи розчинялася у цих категоріях, чи була відокремлена від них та уявлялася у художній свідомості часу як аутсайдер чи одинак, романтичний дивак чи невизнаний митець, бунтівник та волоцюга.

Нова атмосфера сучасної суспільно-історичної свідомості почала складатися після Другої світової війни. Протягом повоєнної відбудови світового господарства був досягнутий небачений ніколи раніше в історії людства рівень розвитку продуктивних сил, який дозволив створити нові форми життя та культури: життєве середовище, що легко змінюється та має величезну знакову виразність, автоматизовану працю, тиражуємо мистецтво, високу суспільну мобільність. Імпульси до виникнення нової культурної атмосфери надійшли від середовища молоді, яка встановлювала на той час

переважно більшу частину суспільства та протиставила себе нормам життя, цінностям та культурі "батьків"

Це протиставлення швидко втратило свій віковий зміст та набуло зміст соціокультурний. Воно виходило з глибинної дихотомії – Культури та Повсякденності. "Життя" здійснилося у матеріальній, помітній техніко-економічній та політико-демографічній реальності мільйонів людей, стало "життям, яким воно є" чи повсякденністю. Відповідно до цього, традиційна культура, яка завжди використовувала узагальнені художні образи та наукові ідеї, що ніби-то були вищі за емпіричну дійсність, почала сприйматися як абстракція та результат відчуження, як протилежність новій та головній ціннісній сфері – невідчуженій духовності, що втілилася у повсякденному існуванні особистості та мас із розчиненими в неї простими побутовими культурними змістами. З'ясувалося, що повсякденність володіє таким істотним духовним змістом, який визначено впливає на суспільно-історичну поведінку людей. Філософія повсякденності стала ґрунтом нової науки про людину та її культуру – антропології, її теоретичне гасло – "істину не можна доказати, істину можливо лише пережити" [1].

Культурна антропологія. У зв'язку з усім, що вже сказано, здається зрозумілим, що наприкінці ХХ сторіччя у вивченні суспільного та історичного життя склалися багаточисельні напрямки, які принципово відрізняються від тих, що раніше обумовлювали практику культурно-історичних досліджень та теорію історичного процесу. Усі ці напрямки взаємопов'язані, доповнюють один одного та мають спільне джерело, що надає нам можливість розглядати їх як частки єдиної системи – специфічної системи сучасного суспільно-історичного пізнання. Варта уваги риса цієї системи полягає у тому, що пізнання історії перетворюється на пізнання культури в особливому, дуже широкому розумінні цього слова.

Розширення такого значення призводить до реабілітації величезної галузі історичної дійсності, що й раніше була часткою цієї дійсності, але у часи монополізації культури аристократичними осередками та поважними вченими, університетами та гімназіями, музеями та консерваторіями такою не визнавалася - реабілітацію повсякденності для культури. Межа між культурою та повсякденністю, між культурою суспільства та його текучою, "низовою" історією почала розмиватися. Склалася нова наука про культуру як про особливий модус суспільно-історичного буття, який охоплює з одного боку Високу Культуру, наукову та художню, а з іншого – повсякденність, звички та вірування, смаки та впевнення, міфи та стереотипи. Основи цієї науки у нас та в країнах Східної Європи отримали назву теорії та історії культури чи культурології. У амери-

канських університетах вона викладається як особлива учбова дисципліна та зветься "сучасна цивілізація". У західноєвропейській науці вона отримала більш адекватну до свого змісту назву – "культурна антропологія". Це – наука, що досліджує у дорівнюючому плані різні типи культур та шляхи їх перетворення при соціальній (а не біологічній) передачі інформації від генерації до генерації. Раніше вона розглядалася як синонімічна терміну "етнологія", тому що використовувалася лише при розгляді "доцивілізаційних" суспільств. У зв'язку з повсюдним включенням її принципів до вивчення "цивілізацій", які охоплюють усю людську історію, термін "культурно-історична антропологія" чи "історична антропологія" зустрічається дедалі частіше. Сам термін "антропологія" розуміється як наука про людину та про людські суспільства [2].

Історична антропологія. Культурно-антропологічний підхід по-новому формулює ціль історичного пізнання – це вивчення історичного процесу не зовні, шляхом накладення мережі вже готових наукових категорій на життя минулих часів, а з середини, через людину, через проникнення у самосвідомість часу, який вивчається, у його безпосередню фактуру, у повсякденні умови існування. Ціллю вивчення історії стає людина, й ментальність, повсякденність, суспільно-політичні групи, до того ж все це розглядається у історичному русі, у "зміні парадигм". Це передбачає погляд на світ минулих епох не тільки через сучасні наукові теорії, а й через його реальне усвідомлення людиною минулого, через його історичну мінливу "картину світу". Відтворюється образ людини, світу та суспільства, яким від існував у свідомості людей минулих часів. При такому підході "культура" позначає різнобарвну сукупність усіх боків повсякденної дійсності, переживання таких боків окремими людьми, громадами та соціальними групами. Історико-культурна антропологія - це наука про історичне життя "яким воно є", що включає до себе культуру як своє створіння, свою мову та форму.

Вивчення картин світу, що змінюють одна одну в історії, впливає на природу історичної науки та зміст історичного ремесла - людина у суспільстві вивчається не як зовнішній "об'єкт", схоже з об'єктами природних наук, а як діючий, мислячий та чутливий суб'єкт, автор та актор життєвої драми історії, співрозмовник, учасник діалогу між минулим та сьогоденним. Ціль історичної антропології - реконструкція минулих "картин світу" [3].

Нова інтердисциплінарність антропології. Все це обумовлює зміст історико-культурної антропології та її напрямки. Пафос невідчуженої культури зосередив увагу суспільства на нових сторінках та проявах історії. Найбільш помітно це відобразилося у вини-

кненні та складанні школи "Аналів", яка сьогодні представляє собою один з найвпливовіших напрямків в галузі теорії історичного процесу та культури. Вчені-аналісти бачать свою головну задачу у інтердисциплінарному підході до історичного матеріалу. Вони, як і раніше, вивчають історію з точки зору соціальної структури суспільства, але розуміють цю структуру скрізь психологію учасників подій; з точки зору економіки, але невідривне від впливу промислового та технічного розвитку на життя людей; сімейні відносини та звичаї - через відображення історичного матеріалу не стільки у книгах, наукових теоріях та мистецтві, скільки у масовому повсякденному сприйнятті.

Символічний світ, у якому живе людина, виступає у якості невід'ємного аспекту історичного пізнання. Розглядання такої картини світу - категорій часу, простору, власності, влади, права, сім'ї, дружби такими, якими вони існували для людей різних епох, обумовлює нову інтердисциплінарність дослідження, яку з необхідністю породжує "антропологічний" принцип.

"Антропологічна" історія вивчається через реалії побуту, через речі, звички, деталі повсякденного існування. Із необхідності знайти їх "мову" народилася **"символічна антропологія"** – наука про знакову суспільно-історичну семантику побутових реалії, семіотика матеріально-просторового середовища.

Малі соціальні колективи (громада, цех, прихід, виробничий колектив, коло приятелів, сім'я, сусідське оточення, клуб - все, що має назву "громадського суспільства"), в яких живе людина, обумовлюють її психологічний тонус та, тим самим, формують її суспільні реакції. Класові, соціальні імпульси стають звичками, смаками, напівусвідомленими притягуваннями та відштовхуваннями, нормами та традиціями, що увійшли до плоті та крові – вони стають історичною поведінкою лише відбившись у безпосередньому навколишньому мікросередовищі. Ці обставини первісні у формуванні конкретно-історичних ментальностей людей, які вивчає історико-соціальна психологія.

"Антропологічний" підхід набуває сьогодні нових форм. Швидкий зліт переживає історична демографія – наука про демографічну поведінку, про те, як непомітно складаються до візерунків "великої історії" найінтимніші деталі сімейного побуту - інтенсивність подружніх стосунків, обмеження чи заохочення народжуваності, смертність серед малюків, розлучення та зради. Виникає "усна історія": з розповідей людей складається стереоскопічний образ часу, в якому все, що відбувається, постає одночасно як об'єктивна подія та як суб'єктивна турбота кожного, доповнюючи та пояснюючі одна одну. У зв'язку з такою, парадоксальною з точки зору традиційної

науки, постановою історико-культурних питань, змінюються акценти та задачі традиційних галузей історії. Наприклад, виникають семіотичні етнологія та археологія, що вивчають характер та засоби конкретного формування своїх джерел [1].

Таким є комплекс ідей та уявлень, що створили дійсний переворот у історичній науці та виробили **нову наукову парадигму – історико-культурну антропологію.**

Наукова суперечливість історико-культурної антропології.

Усі ці ідеї давно вже очевидні. Між тим, вони знаходяться у принциповій суперечливості проміж життям як об'єктом пізнання та наукою як засобом пізнання, бо наука – різновид пізнавальної діяльності – повинна відповідати обумовленим вимогам. Як найменше, це:

- розгляд об'єктів пізнання лише у їх ряду, бо тільки повторність дозволяє відокремити закономірність, що їх поєднує, та перевірити можливість застосування висновків до нових випадків, тобто верифікувати такі висновки;

- упорядкувати об'єкти та розглядати їх в системі, бо логіка, діскурсія та аналіз як засоби науки принципово неадекватні самовільно змінюючися, у будь-яку мить іншій та тому невловній течії дійсності;

- цільова настанова на знаходження істини, тобто на об'єктивне значення висновків та ін.

Цілком зрозуміло, що там, де предметом пізнання стає індивід у його неповторності, суспільна людина у всій нескінченності її зв'язків з навколишнім середовищем, оточення перебування та культури у їх безупинній змінчивості, тобто "життя яким воно є", виконання таких умов стає неможливим. "Життя" традиційно розуміється як особлива, непобутова сфера емоційного самопочуття та хуждожньої інтуїції. Наука тому не може бути спроможною пізнати цю сферу адекватно. Антропологічний підхід пропонує дещо інше - пізнанню підлягає те життя, яке дійсно ведуть та вели мільйони людей, та результати пізнання можуть впливати на це життя безпосереднім та радикальним чином.

Так, очевидна та загальновідома практична спрямованість сучасної соціології. Відомо також, що від проникнення до семіотичних механізмів матеріально-просторового середовища залежить зовнішній вигляд величезних міст, меморіальних зон та зон відпочинку, які безпосередньо впливають на самопочуття мас. Від адекватного розуміння культурного змісту середовища залежить сучасна архітектура. Культурне самопочуття цілих народів та їх політична поведінка зв'язані з тим, об'єктивна істина чи суб'єктивна цінність переважають у дослідженні рідної історії. Величезну роль у час те-

лебачення та відео грають престиж, мода та імідж лідерів, які утворюються у відповідності до надбань наукових досліджень.

Наука, таким чином, підкоряється внутрішній логіці свого розвитку від абстракцій та узагальнення до безпосередності та конкретності. Протягом здійснення своїх задач вона вимушена визнати обмеженість власних можливостей та відмовитися від традиційних засад. Це позначає, що протиріччя між наукою як засобом дослідження та "життям" як об'єктом дослідження створює корінну апорію сучасного історико-культурного пізнання. "То, чим є людина, знаходиться поза межами будь-якого дослідження... Людина знаходить у собі те, що вона ніде у світі не може знайти, дещо непізнанне, недоказове, непередметне, дещо зникаюче від дослідницьких наук: волю та усе, що з нею пов'язане" [4].

Наука про суспільство та її працівники поставили перед вибором - чи відмовитися від спроб наукового пізнання реального, текучого та хиткого повсякденного життя, чи шукати можливості їх поєднання.

Три наукових шляхи історико-культурної антропології. У більшості випадків "життя" обумовлює спрямованість науково-гуманітарної діяльності таким чином, що постановка проблем та підходи до їх вирішення цілком визначені включеністю автора до безпосередніх ідеологічних колізій, конфліктів та системи цінностей дійсності у такій формі, яка йому суб'єктивно найбільш близька. При такому підході дослідження (якщо його можливо називати таким чином) починається з встановлення первісної тези ("актуальність теми") та полягає далі у підборі фактів, які спроможні її підтвердити. Таким чином зорганізована академічна гуманітарна наука, так само зорієнтована уся система гуманітарно-історичної освіти та атестації наукових кадрів. Питання верифікації, а тим самим й науковості, тут просто відкидається, хоча автор може зберігати ілюзію, що ніякого скасування тут немає, а є лише громадянське гідне підкорення абстрактного академізму вимогам життя.

Важко назвати набагато продуктивнішим інший підхід. Він полягає у винищенні з дослідження усього, що не дозволяє прямої та чіткої верифікації, а саме того, що обумовлює різноманітність важковловимого у "повітрі" історії – почуттів людей, атмосфери часу, підсвідомих імпульсів суспільної поведінки та ін. Це – варіант позитивізму XIX сторіччя, який у сучасній культурі набуває нового, деструктивного змісту: демонстративна вірність прямим та очевидним науковим константам оплачується відмовою від виконання завдань, які вимагаються рухом самої науки - відмовою від проникнення у "живе життя", у тканину історії.

Вирішення проблеми вказаної апорії можливо побачити ще в одному засобі. Вихід знаходиться у вже згаданому теоретичному обґрунтуванні "філософії життя": "істину не можна доказати, істину можливо лише передоїти". По суті це також принципова відмова від наукової верифікації отриманих висновків та, тим самим, взагалі від критерію об'єктивної істини. Цей підхід породжує особливий тип науково-педагогічної та популяризаторської активності в історії – процес самовираження, стилістична чи аудиторна переконливість автора (лектора, викладача) стає важливіша за аргументацію. Важливим стає не те, що говориться, а те, як це робиться. Противники цього засобу іронічно та дуже дотепно звать його "естрадною наукою". При такому підході заняття історією та культурою із науки перетворюється на мистецтво.

Насправді, історичне минуле надається нашій свідомості у вигляді дуже рідкого пунктиру, де кожний штрих – це подія чи обставина, яка зафіксована у джерелах, а проміжки між ними – це те безпосереднє повсякденне життя, у якому реалізуються наші думки, почуття, реакції підсвідомості та яке збирає ці події та обставини до єдиної безперервної людської історії. Тому історик завжди силою обставин повинен доповнювати матеріали джерел, "вичитувати" з них інформацію, яка безпосереднє в них не відображена. Його діяльність стає не лише реконструкцією, а й створенням минулого. У цьому йому допомагає уява та інтуїція,

Звичайно, такий спосіб потребує кваліфікованих та талановитих "виконавців"-професіоналів, якими володіє персонально пережита "ідея істини". Здається очевидним, що такий підхід дуже "антропологічний" та педагогічно продуктивний. Звертаючись до широких аудиторій, спираючись на їхню дуже велику зацікавленість сьогодні у теоретичних проблемах історико-культурного пізнання, такий автор (лектор, викладач) відновлює давно втрачений академічними колами прямий зв'язок наукової діяльності зі станом суспільства, з його турботами та сподіваннями. Саме при такому засобі можуть здобути широкого використання методи "історичного портретування", "метонімічних" образів та метафор як способу дослідження. Для художньої літератури це – історико-документальна проза.

Застосування засобів поглинення у "живе життя", що описані вище – дуже спокуслива, але ризикована з наукової точки зору процедура. Вона може погрожувати легковажно-нігілістичним відношенням до наукової істини та часом народжує впевнення у можливості робити з нею будь-які маніпуляції заради надання їй особливої оригінальності, "актуальності" та гостроти. Виникає також не-

безпека зруйнування існуючих наукових товариств. Однак все це лише додатково показує, що при гуманітарно-антропологічному підході наука, яка сприймається лише з природнонаукової точки зору, дійсно змушена визнати обмеженість своїх можливостей та, відмовляючись від традиційних положень, шукати нові напрямки [5].

Тому нам здається, що в педагогічному процесі саме на "метонімічному" шляху можливе формування дійсно "антропологічного мислення" учнів, а також широких гуманітарних аудиторій.

Історико-антропологічна освіта та її перспективи в Україні,
Сьогоднішня культурна атмосфера та інтелектуальна самосвідомість науково-педагогічного товариства достатньо підготовлені до сприйняття "антропологічної ідеології". Ця ідеологія, як можливо бачити, дуже демократична за своїми вихідними настановами, тому до неї набагато гірше готові унітарні академічна та освітня системи. Зрозуміло, що історико-філософська думка в Україні, як й на усьому пострадянському просторі, переживає глибоку кризу, пов'язану з поваленням марксистських парадигмальних настанов. Це породжує деяку теоретичну розгубленість гуманітаріїв та педагогів, переважна більшість яких постала перед штучною для них необхідністю механічно змінити чи переакцентувати "актуалізацію" своєї діяльності. Однак у науково-педагогічному процесі зберігаються традиційні методологічні та методичні прийоми, що переважно виходять з обов'язкової спрямованості на засвоєння "готових знань". Попередні "готові знання" вже застарілі, нових поки що немає. Тому зараз відбувається лише висунення деяких вихідних тез, які треба підтверджувати старими засобами, але у відповідності до нових історико-культурних орієнтирів та пріоритетів.

При цьому, вихідна адміністративна консервативність та пов'язана з цим бюрократичність освіти передбачає лише зміну "гасел", формальну зміну номенклатури учбових закладів, педагогічних кадрів середньої та вищої школи. Механічно введена система ліцеїв, гімназій, а також бакалаврів та магістрів виявляється малопродуктивною, оскільки кадри, яких вона випускає, майже не потрібні суспільству. Дуже часто викладачі неспроможні зрозуміло пояснити учням дійсний зміст їх подальшої діяльності та пов'язаної з нею долі. Тому зараз вища школа України у переважній більшості випускає спеціалістів-гуманітаріїв, які за своєю "ментальною" підготовкою не відповідають потребам нової демократичної ситуації у країні. Це обумовлено "методологічним диктатом" старої освіти, яка поки ще зберігається та входить у протиріччя з новим станом суспільства з його демократичною духовною атмосферою.

Історико-культурна освіта студентів традиційно зорієнтована на шаблонність та на повільно-легкий педагогічний режим. Студен-

там, що ще зі шкільної лави спрямовані на отримання "готових" гуманітарних знань, дуже легко вчитися. Але, якою легкою уявляється така освіта, таким важким стає шлях знаходження свого місця після закінчення університету. Все це причекує багатьох молодих людей на вихідну некваліфікованість чи на вузькопрофесійну зашореність та, як наслідок - на відсутність любові чи навіть зацікавленості у своїй справі, на малоперспективну роботу чи безробіття, на бажання змінити фах чи навіть на крах у житті. Тому Україна відчуває гостру потребу у професійних вчителів та гуманітаріях, які отримають демократичну освіту нового типу. Потрібні широко освічені та компетентні фахівці, що динамічно володіють культурно-педагогічною ситуацією у відповідності до інтелектуально-антропологічного багажу свого часу, люди, які здатні активно використовувати свої знання та швидко приймати адекватні рішення у різних видах та областях культурно-педагогічної діяльності. Демократичні принципи освіти обумовлюються його вихідною "антропологічністю" – тобто керуемістю на засаді пріоритетного розвитку особистості педагога та учня при їх взаємодії. Тому ціллю стає розробка відповідних педагогічних засобів антропологічно-демократичної освіти та проведення відповідної політики та практики, здійснення стратегії демократичного управління культурно-педагогічними процесами. Передбачається вивчення можливостей та методики "постшкільної реабілітації", "особисто – мотиваційної педагогіки", моніторингу історико-освітнього процесу, втілення різних системи занять та експрес-курсів в університетах України.

Такі знання та навички безсумнівно будуть потрібні суспільству. Антропологічна підготовка значно підвищить кількість випускників, що швидко та професійно реагують на динамічний суспільний стан. Вона необхідна, бо після закінчення університету на них чекає сувора боротьба за життя та робоче місце.

Література

1. Кнабе Г. С. Материалы к лекциям по общей теории культуры и культуре античного Рима. - М., 1994. - С.163,165-168.
2. Иванов В.В. Культурная антропология и история культуры //Одиссей. Человек в истории.-М., 1989.-С. 11-16.
3. Мохненко С.С. "Новая историческая наука". - Херсон, 1997. - С. 167-193.
4. Ясперс К. Смысл и назначение истории. - М., 1991. - С.420-442.
5. Гадамер Х.Г. Что есть ИСТИНА?//Логос.- 1991.-№1.- С.30.